

HERMANN STROBACH

(Berlin)

**NARODNA
UMJETNOST**

1982

KNJIGA 19

Izvorni znanstveni rad

Direktna usmena
komunikacija
kao bitno
obilježje
folklor?

Uz povijesno obrazloženje problema

Usmena i pamćena tradicija u obliku izravne usmene komunikacije predstavljala je u prošlosti tipično obilježje načina postojanja folklor. No to ipak nije ključni kriterij za određivanje biti folklor uopće. Povijesno gledano, usmena i pamćena tradicija i usmeni stil bili su u prošlosti karakteristični i za druge književne rodove, za epiku i za liriku. Usmena tradicija odgovara ranijem kulturnom stupnju razvoja ljudskog društva. Danas taj oblik tradicije sve više gubi na značenju u usporedbi s drugim medijima. Način prenošenja, a osobito tako specifičan kao direktna usmena komunikacija prema pamćenju, tek je sekundarno obilježje folklor. Folkloristika danas treba da svoja istraživanja proširi i na amatersku kulturno-umjetničku djelatnost i na nove navike i običaje u suvremenom životu.

Krajem 19. i početkom našeg stoljeća opsežno skupljanje građe i historijsko-filološka istraživanja dokazala su za sve više folklornih produkata koji žive u narodu da su djela individualnih autora¹, koji često nisu pripadali radnim klasama i slojevima. Time su kriteriji o anonimnom ili kolektivnom postanku,

¹ John Meier, *Kunstlieder im Volksmunde. Materialien und Untersuchungen*, Halle a. S. 1906.

koje su naročito isticali neki romantičari², postajali sve manje važni za shvaćanje biti folklor. Za određivanje te biti akcent je pomaknut s postanka (produkcije) na prenošenje (tradiciju). Širenje i usmena tradicija postali su najvažniji kriteriji. Predavanje Johna Meiera **Umjetnička i narodna pjesma u Njemačkoj** iz godine 1897. najjasnije je obilježilo to pomicanje akcenta i snažno djelovalo na dalja istraživanja: »Stoga ćemo narodnom nazivati onu poeziju koja živi u narodu — narodu u najširem smislu —, no za koju narod ne osjeća nikakvih individualnih vlasničkih prava i kojom taj narod — svaki pojedinac u pojedinom slučaju — raspolaže i vlada po svojoj volji.«³ Kolektivnost se sada smatrala bitnim obilježjem ne više postanka, nego usmenog prenošenja, što su polazili s jezičnoteorijskih osnova formulirali P. Bogatirjov i R. Jakobson: »Poput **langue** i folklorno djelo postoji izvan pojedinih osoba, tek potencijalno, kao kompleks određenih normi i impulsa, kao podloga aktualnoj tradiciji, koju kazivač oživljava i ukrašava individualnim stvaranjem...«⁴ Usmeno je prenošenje ocijenjeno kao produktivan čin koji se očituje u varijabilnosti prenesenog blaga.⁵ Na temelju marksističkog poimanja naroda, gdje su determinante ekonomsko-socijalne prirode, Wolfgang Steinitz je narodnu pjesmu definirao kao »pjesmu bilo kakva porijekla koju je zajednica, kolektiv, prihvatila, te ju je narod tokom njezina razvoja stvaralački oblikovao.«⁶

U shvaćanju biti folklor usmena je tradicija stekla dominantnu ulogu.⁷ Pretežno je sakupljan usmeno prenošeni materijal, koji je ocijenjen kao primaran, autentičan izvor folklor. I primjenom terminâ i načinâ promatranja teorije komunikacije ističe se također — samo izraženo drugim riječima — shvaćanje da je usmena tradicija bitan kriterij folklor: »U folkloru komunikacija se zbiva prirodno, na temelju direktnog kontakta, tj. ona se služi prirodnim kanalima, riječ se predstavlja akustički, te shema takve komunikacije

² Shvaćanje da je narodna poezija anonimnog i kolektivnog porijekla često se naziva romantičkom teorijom. To ipak nije točno. Upravo o tom problemu romantičari su zastupali oprečna shvaćanja i vodili burne prepirke. Tako je Achim von Arnim, uz Clemensa Brentana urednik zbirke *Des Knaben Wunderhorn*, zastupao mišljenje da je narodna poezija individualnog porijekla; tezu o anonimnom, kolektivnom porijeklu — doduše ne samo narodne nego i »stare poezije«, koje je obje kao »prirodnu poeziju« suprotstavljao »umjetničkoj« — zastupao je Jacob Grimm. »Narodna poezija izvire iz duše cjeline, dok ono što nazivam umjetničkom poezijom izvire iz pojedinačnosti«, pisao je u okviru tog spora Jacob Grimm Arnimu. Jacob Grimm govori o narodnom pjesništvu kao o nečemu što »se stvara samo od sebe«, što »iz tihe snage cjeline lagano izbija na površinu«. Vidi: Achim von Arnim und die ihm nahestanden, ur. Reinhold Steig i Hermann Grimm. 3. Achim von Arnim und Jacob und Wilhelm Grimm, ur. Reinhold Steig, Stuttgart—Berlin 1904, str. 110, 116, 118, 134—139.

³ John Meier, *Kunstlied und Volkslied in Deutschland*, Halle a. S. 1906, str. 14.

⁴ P. Bogatyrëv i R. Jakobson, *Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens*, u: *Donum Natalicium Schrijnen, Nijmegen-Utrecht 1929*, str. 904—905; vidi također: Julius Schwietering, *Das Volkslied als Gemeinschaftslied*, u: »Euphorion«, 30, 1929, str. 239: »... narodna pjesma postoji samo kao pjesma zajednice«; u novije doba oslanjajući se na Schwieteringa Ernst Klusen zaključuje: »Bilo bi pogrešno smatrati da je kao nosilac pjesme ikada postojalo ista drugo osim »grupe«. (*Volkslied. Fund und Erfindung*, Köln 1969, str. 28).

⁵ Hermann Strobach, *Variabilität. Gesetzmäßigkeiten und Bedingungen*, u: »Jahrbuch für Volksliedforschung«, 11, 1966, str. 8.

⁶ Wolfgang Steinitz, *Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten*, sv. 1, Berlin 1954, str. XXVI.

⁷ Usp. Reinhard Peesch, *Der Vorgang des Tradierens*, u: »Deutsches Jahrbuch für Volkskunde«, 13, 1967, str. 115—117.

izgleda ovako: govoreni jezik — akustička percepcija, gestika — optička percepcija. Kao što vidimo, tekst se ovdje povezuje s elementima koji nisu neposredno vezani uz njega (intonacija — melodija, pokret — ples)«. ⁸ Taj »direktni karakter živoga kontakta« pri prezentaciji »djela narodne poezije« naziva se »prenošenjem od čovjeka do čovjeka bez materijalnih pomoćnih sredstava«. ⁹ Izraz »prenošenje od čovjeka do čovjeka bez materijalnih pomoćnih sredstava« opisuje, u stvari, usmenu tradiciju drugim riječima.

Istaknemo li i ocijenimo usmenu tradiciju kao bitno obilježje folklor, nužno se nameće pitanje o njegovu historijskom položaju, pitanje o kojemu se danas — mada ne tek danas — živo diskutira. S gledišta o usmenoj tradiciji čini se da je folklor, barem za velik broj zemalja, historijska pojava pretežno vezana za prošle društveno-kulturne prilike. ¹⁰ Usmenu folklornu tradiciju i s njome povezano stvaranje varijanata nalazimo doduše i u našem vremenu, ¹¹ ponekad čak i kod šlagera, ¹² kod pjesama koje nikad ne dospiju u tisak kao, na primjer, pjesme navijača nogometnih klubova i sl. Također valja uzeti u obzir da usmena tradicija nije imala povijesno različite uloge samo u raznim socijalnim slojevima nego i u raznim folklornim vrstama. Kod popijevki, zbog njihove glazbene komponente za razliku od teksta, usmena je tradicija mnogo dulje ostala »jedina mogućnost da pjesmu nauče i oni koji, a to je velika većina, ne umiju čitati note ni pjevati s lista«. ¹³ Pa ipak, usmena tradicija kao sredstvo folklorne komunikacije u cjelini se, bez sumnje, sve više povlači. »Širenje usmenom tradicijom, slobodnim preoblikovanjem, kreativnim prepjevima, većinom zamire. Taj proces pratimo u svim zemljama, iako s pomakom u fazi«. ¹⁴ Na temelju shvaćanja da je direktna usmena komunikacija odlučujući način postojanja folklor, nametnuo se zaključak da je folklor u svojim »primarnim egzistencijalnim oblicima neminovno osuđen na propast«. ¹⁵

⁸ Kirill V. Čistov, *Aktuelle Probleme der sowjetischen Folkloristik*, u: »Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte«, N. F. 5, 1977, str. 79.

⁹ Isto.

¹⁰ Također i Hermann Strobach, *A marxista népfogalom és annak jelentősége a néprajzkutatás tárgyának meghatározására* [Marksistički pojam naroda i njegovo značenje pri određivanju predmeta istraživanja etnologije], u: »Ethnographia«, LXXX, Budapest 1969, str. 174.

¹¹ Vidi npr. Walter Wiora, *Der Untergang des Volksliedes und sein zweites Dasein*, u: *Das Volkslied heute*, Kassel und Basel 1959, str. 11—13. (= *Musikalische Zeitfragen* 7); Ernst Klusen, *Zur Typologie des gegenwärtigen Jugendliebes*, u: *Festschrift Walter Wiora*, Kassel 1967, str. 485. i d.; isti *Über orale Tradition*, u: *Festschrift Matthias Zender*, Bonn 1972, str. 845—849.

¹² Hermann Bausinger, *Volkslied und Schlager*, u: »Jahrbuch des österreichischen Volksliedwerkes«, 5, 1956, str. 62; isti, *Volkslied und Schlager*, u: *Handbuch des Volksliedes*, ur. Rolf Wilhelm Brednich, Lutz Röhrich, Wolfgang Suppan, sv. 1, München 1973, str. 683; Werner Metzger, *Schlager. Versuch einer Gesamtdarstellung unter besonderer Berücksichtigung des Musikmarktes in der BRD*, Tübingen 1975, str. 137. i d. (= *Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Instituts der Universität Tübingen* 39).

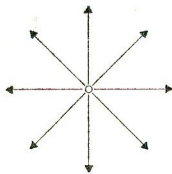
¹³ Klusen, *Über orale Tradition*, n. d., str. 849; Wolfgang Suppan, *Deutsches Liedleben zwischen Renaissance und Barock*, Tutzing 1973. (= *Mainzer Studien zur Musikwissenschaft* 4) ukazuje na str. 32. i d., 79. i 105. na povijesnu činjenicu da od 16. stoljeća tekstovi i melodije u toku njihove tradicije nisu uvijek bili zapisivani u podjednakoj mjeri.

¹⁴ Wiora, *Der Untergang des Volksliedes und sein zweites Dasein*, n. d., str. 10—11.

¹⁵ Isto djelo, str. 10, vidi također str. 13—17.

Toj tezi neki stručnjaci suprotstavljaju mišljenje da »gramofonska ploča, radio, magnetofonska vrpca i televizija... predstavljaju nove mogućnosti usmene tradicije pored dosadašnjega osobnog prenošenja«, te da »usmena tradicija... i danas djeluje u gotovo neograničenom opsegu«. ¹⁶ No radi li se pri prenošenju pomoću akustičkih medija o usmenoj tradiciji? S tim u vezi Čistov govori o »današnjim kvaziusmenim« oblicima. ¹⁷ Bitno je ipak da tehnički mediji ne mogu ostvariti usmeno prenošenje u stvarnom smislu riječi, oni ne mogu uspostaviti direktnu komunikaciju. Shvatimo li takve akustičke medije kao usmenu tradiciju, tj. ako prihvatimo mišljenje da u folkloru oni mogu odigrati jednaku ulogu kao i prenošenje »od usta do usta«, dakle kao direktno usmeno predavanje, predvidjet ćemo upravo onu temeljnu razliku između folkloru i medija bitnu za način i oblike postojanja prenošenog folkloru, a time i za njegov karakter i funkciju uopće.

Tu temeljnu razliku određuju dva faktora. Prvo, pomoću tehničkih akustičkih medija folklorni se materijal ne prenosi direktno od čovjeka do čovjeka, već uvijek s istog medija do primaoca, i to do većeg broja primalaca. Priopćajni proces, sveden na najjednostavniji model, možemo stoga prikazati kao zračenje iz jednog izvora, u čijem se centru nalazi medij, koji dopire do potencijalno neograničenog broja primalaca:

Nasuprot tome, u usmenoj tradiciji prenošenje se odvija u komunikacijskom lancu, usmeno, od čovjeka do čovjeka:

Odatle proizlazi druga odlučujuća razlika. Folklorni materijal prenose moderni akustički mediji i upravo ga oni i čuvaju. Svaki folklorni produkt ovdje je uskladišten, te se prezentira uvijek u istom obliku. U direktnoj usmenoj tradiciji materijal je pohranjen u pamćenju osoba koje ga prenose. Te dvije ka-

¹⁶ Klusen, *Über orale Tradition*, n. d., str. 352; na str. 353. Čitamo o »navodnom nestajanju usmene tradicije« (istaknuo H. S.).

¹⁷ Čistov, *Aktuelle Probleme der sowjetischen Folkloristik*, n. d., str. 78.

 hermann strobach: direktna usmena komunikacija kao bitno obilježje folklor?

rakteristike, da se materijal čuva pamćenjem i prenosi usmeno, međusobno usko povezane, čine bit nepisane tradicije, direktne komunikacije bez materijalnih pomoćnih sredstava, i obilježuju njenu specifičnost. Stoga je »usmena tradicija« neprecizan naziv, koji ne obuhvaća specifične komponente procesa. Namjesto toga valjalo bi govoriti o usmenoj i pamćenoj tradiciji.

U pamćenju i prilikom reprodukcije prema pamćenju mijenja se, prije svega, oblik, stvaraju se varijante. Stoga je varijabilnost bitna karakteristika takve tradicije,¹⁸ iako ona varira u pojedinim folklornim vrstama.¹⁹ Varijabilnost je posljedica usmene i pamćene tradicije uopće, i to neželjena posljedica jer kazivači općenito ne žele mijenjati djelo, već ga reprezentirati u njegovu identičnom obliku, onako kako su ga čuli. No budući da djelo nije fiksirano, njegova se identičnost može samo djelomično očuvati. Ona je najpostojanija u bitnim, konstitutivnim elementima koji reprezentiraju određenu folklornu tvorevinu i prema kojima se ona još može prepoznati. Tendencija da bitni, konstitutivni elementi ostanu nepromijenjeni, postojani, a da oni manje bitni, dodani elementi više variraju, predstavlja zakonitost usmene i pamćene tradicije, čime se konačno obilježava karakter usmene folklorne tradicije kao jedinstva varijabilnosti i stabilnosti.²⁰ U današnjoj situaciji, kad se prenošenje vrši pomoću akustičkih medija, varijante susrećemo samo kao pojedinačne pojave.

Ipak valja ukazati na činjenicu da ni u prijašnjim vremenima usmeno prenošenje prema pamćenju nije bilo jedini oblik folklorne tradicije. »Ne smijemo zaboraviti udio tiska i pisma.«²¹ Udjelu pismenih medija u starijoj folklornoj tradiciji istraživači obraćaju sve veću pažnju, naročito posljednjih godina. »Danas znamo da je već od 16. stoljeća narodna pjesma obilježena dvjema paralelnim tradicijama, od kojih se jedna oslanja na pamćenje, dok je druga aktualna, novostvorena, popularizirana pomoću medija.«²² Sve od pronalaska tiska objavljivale su se zbirke pjesama koje su služile praktičnoj upotrebi i iz-

¹⁸ Strobach, Variabilität, n. d., str. 8—9.

¹⁹ Usp. Hermann Bausinger, Folklore und gesunkenes Kulturgut, u: »Deutsches Jahrbuch für Volkskunde«, 12, 1966, str. 23; isti, Formen der »Volkspoesie«, Berlin 1968, str. 47—48. (= Grundlagen der Germanistik 6).

²⁰ Obrazloženo analizama i opširnije prikazano u: Strobach, Variabilität, n. d., str. 1—9, naročito str. 8—9; usp. također: isti, Variabilität und Variation in der Volksüberlieferung, u: VII. Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques Moscou 1964, vol. VI, Moskva 1969, str. 246—251; Deutsche Volksdichtung. Eine Einführung, Leipzig 1979, Einleitung, str. 9—12. O faktorima relativne stabilnosti vidi: Walter Anderson, Kaiser und Abt (FFC 42), Helsinki 1923, str. 399. i d.; Hermann Strobach, Bauernklagen. Untersuchungen zum sozialkritischen deutschen Volkslied, Berlin 1964, str. 390; Jaromír Jech, Relativitätsaspekte bei der Beurteilung der Variabilität und Stabilität, u: Volksüberlieferung. Festschrift für Kurt Ranke, Göttingen 1968, str. 115—131; Kirill V. Cistov, Die Variabilität als Problem der Theorie der Folklore, u: »Lëtöpis«, Reihe C, 19, 1976, str. 22—33.

²¹ Strobach, Bauernklagen, kao bilj. 20, str. 361.

²² Rolf Wilh. Brednich, Städte als Innovationszentren der Volksliedüberlieferung, u: Kultureller Wandel im 19. Jahrhundert. Protokoll der Arbeitstagung der Kommission für Lied-, Musik- und Tanzforschung der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde e. V. 1972, ur. Rolf Wilh. Brednich, Freiburg i. Br. 1972, str. 64.

vršile znatan utjecaj na cirkuliranje pjesama.²³ Značajna uloga takvih pjesmarica kao medija za širenje i prenošenje vidljiva je iz čijenice da već u 16. stoljeću slijedi jedno izdanje za drugim. Tako je zbirka **Bergreihen** nakon prvoga očuvanog izdanja iz 1531. godine (koje vjerojatno čak nije ni bilo prvo) već 1533. godine doživjela novo, prošireno izdanje; 1536. i 1537. godine slijede dalje naklade, 1547. godine izlazi nastavak, a 1574. godine obnovljeno izdanje.²⁴ Drugi primjer predstavlja razgranata »porodica« frankfurtskih izdanja pjesmarice **Ambraser**.²⁵ A tiskali su se i bezbrojni listići (leci) s tekstovima pjesama, koje su u novije vrijeme zamijenili svesci s tekstovima popularnih šlagera. Istraživanja pokazuju da su takvi listići s pjesmama unosili nove pjesme u usmeni repertoar a ujedno i preuzimali usmeno prenošene popijevke i dalje ih širili.²⁶ Isto se može reći i o tiskanim zbirkama prigodnih pjesama za praktičnu upotrebu. »Tisak i usmeno širenje međusobno se prepleću«, ustanovio je već John Meier.²⁷ Od sredine 15. stoljeća sačuvane su rukom pisane pjesmarice, koje isprva potječu od pripadnika onih socijalnih slojeva koji su mogli steći literarno obrazovanje,²⁸ a kasnije, otprilike od polovine 18. stoljeća,²⁹ kao autore takvih svezaka sve češće nalazimo i pripadnike radnih klasa i slojeva. Takve rukopisne pjesmarice predočuju repertoar i omiljela djela svojih vlasnika,³⁰ a ostale su u upotrebi sve do danas.³¹ I dramski tekstovi, i to ne samo oni veliki teatarski oblici nego i jednostavnije običajne igre s podjelom uloga,³² također su djelomično fiksirani u rukopisima i na taj način prenošeni.

Pa ipak, za bit cjelokupne tradicije nije karakteristična »paralelnost« obaju načina prenošenja, onoga usmenog, prema pamćenju, i onoga pisanog, tj. oni nisu posvuda prisutni u jednakoj mjeri i nemaju uvijek jednaku funkciju. Za veliku većinu pripadnika radnih klasa i slojeva usmena tradicija prema pamćenju predstavljala je barem do u 19. stoljeće glavni oblik usvajanja i preno-

²³ Usp. npr. Die Darfelder Liederhandschrift 1546—1565, ur. Rolf Wilh. Bradnich, Münster 1976, str. 31. i d.; o pripovijetkama vidi: Kurt Ranke, *Orale und literale Kontinuität, u: Kontinuität? Geschichtlichkeit und Dauer als volkskundliches Problem*, ur. Hermann Bausinger i Wolfgang Brückner, Berlin 1969, str. 112: »... da trajno pismeno fiksiranje pripovjednih sižea ipak utječe stabilizatorski na pripovjednu građu«.

²⁴ *Bergreihen. Eine Liedersammlung des 16. Jahrhunderts mit drei Folgen*, ur. Gerhard Heilfurth, Erich Seemann, Hinrich Siuts i Herbert Wolf, Tübingen 1959, str. XIII—XIV.

²⁵ Ludwig Erk i Franz M. Böhme, *Deutscher Liederhort*, sv. 1, Leipzig 1893, str. XLI—XLII.

²⁶ Usp. Strobach, *Bauernklagen*, str. 362.

²⁷ Meier, *Kunstlieder im Volksmunde*, n. d., str. XLIV.

²⁸ Usp. npr. Friedrich Ranke, *Zum Begriff »Volkslied« im ausgehenden Mittelalter*, u: »Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde«, 33, 1933, str. 100—129; Bradnich, *Die Darfelder Liederhandschrift*, n. d., str. 23—31; Die Ebermannstädter Liederhandschrift, ur. Rolf Wilh. Bradnich i Wolfgang Suppan, Kulmbach 1972, str. 18; *Handbuch des Volksliedes*, sv. 1, n. d., str. 596. i d.

²⁹ Usp. npr. Hermann Strobach, *Neue Quellen zu antifeudalen Volksliedern*, u: »Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte«, N. F. 2, 1974, str. 225; isti, *Bauernklagen*, n. d., str. 363. i d., 366.

³⁰ Usp. npr. Max Ittenbach, *Mehrgesetzlichkeit. Studien am deutschen Volkslied in Lothringen*, Frankfurt a. M. 1932, str. 80. i d.

³¹ Ernst Klusen, *Zur Situation des Singens in der BRD, I. Der Umgang mit dem Lied*, Köln 1974, str. 86.

³² Usp. Strobach, *Bauernklagen*, n. d., str. 40, 250, 257, 363.

šenja folklornih dobara. Tiskani se materijal uvodio u folklornu tradiciju često tek posredstvom pjevača i kazivača. Oni su bili polazišta i oslonci za građu koja se prenosila pretežno pamćenjem i usmeno. Rukom pisane pjesmarice također su podupirale i dopunjavale usmenu tradiciju.³³ Tokom dugih povijesnih perioda u određenim klasama i slojevima, čiji se sastav i opseg mijenjao s društvenopovijesnim razvojem, usmena i pamćena tradicija bila je, mada dođuše ne jedini, ali ipak znatno najčešći oblik transmisije folklor. Time je usmena i pamćena tradicija u obliku direktne usmene komunikacije za taj folklor predstavljala općenito, tipično, obilježje njegova načina postojanja.

No postavlja se pitanje može li taj specifični oblik tradicije, čije je bitno svojstvo direktna usmena komunikacija, biti kriterijem za određivanje biti folklor a uopće, te da li je opravdano izjednačiti folklor s usmenom i pamćenom tradicijom.

Povijesno gledano, usmena i pamćena tradicija i usmeni stil »u starije su doba bili karakteristični za svaki književni rod, za epiku kao i za liriku.«³⁴ Još se srednjovjekovno viteško dvorsko pjesništvo, naročito popijevka, »velikom dijelom prenosilo usmeno; to je bila nepisana poezija čiji je stil potpuno obilježen usmenom tradicijom.«³⁵ U viteškoj ljubavnoj lirici (höfischer Minnesang) improvizacija živi sve do kraja 14. stoljeća.³⁶ To prije svega važi za pjesništvo putujućih pjevača, tzv. špilmana, sve do kasnoga srednjeg vijeka. »Mnogi, srednjovjekovni prikazi iz života putujućih pjevača dokazuju da je putujući muzičar, poput menestrela, uvijek pjevao i svirao bez ikakva pismenog predloška, oslanjajući se jedino na svoje dobro pamćenje i na zanatski izučene vještine. Pritom je neminovno nešto mijenjao, dodavao ili oduzimao.«³⁷ Stoga je feudalno odnosno za feudalno plemstvo stvarano pjesništvo ranog, a donekle još i razvijenog feudalnog društva pretežno obilježeno usmenom i pamćenom tradicijom i varijabilnošću tekstova. Napokon, i latinske su pjesme putujući studenti također pjevali u raznim varijantama, kakve nalazimo i u usmeno prenošenoj narodnoj pjesmi.³⁸ Otkako je u 14. stoljeću papir znatno pojeftinio, a u 15. stoljeću pronađen tisak, te posebno otkada je u doba humanizma, renesanse i reformacije³⁹ obrazovanje znatno uznapredovalo, kultura vladajuće

³³ Vidi npr. Martha Bringemeier, *Gemeinschaft und Volkslied. Ein Beitrag zur Dorfkultur des Münsterlandes*, Münster: Westf. 1931, str. 112. i d.; Strobach, *Bauernklagen*, n. d., str. 363. i d.; Klusen, *Zur Situation des Sings*, n. d., str. 101.

³⁴ Alfred Götze, *Vom deutschen Volkslied*, Freiburg i. Br. 1921, str. 47.

³⁵ Werner Dankert, *Das Volkslied im Abendland*, Bern-München 1966, str. 16.

³⁶ John Meier, *Balladen*, Teil 1, Leipzig 1935, str. 27; vidi također John Meier, *Kunstlieder im Volksmunde*, n. d., str. VIII.

³⁷ Walter Salmen, *Der fahrende Musiker im europäischen Mittelalter*, Kassel 1960, str. 102; vidi također: Götze, *Vom deutschen Volkslied*, n. d., str. 47; Meier, *Balladen*, Teil 1, n. d., str. 27; isti, *Kunstlieder im Volksmunde*, n. d., str. VIII; Hermann Bausinger, *Formen der »Volkspoesie«*, Berlin 1968, str. 256 (= *Grundlagen der Germanistik* 6).

³⁸ Meier, *Kunstlieder im Volksmunde*, n. d., str. XLII–XLIII.

³⁹ *Zur Geschichte der Kultur und Lebensweise der werktätigen Klassen und Schichten des deutschen Volkes vom 11. Jahrhundert bis 1945. Ein Abriß, Autorenkollektiv unter Leitung von Bernhard Weißel, Hermann Strobach und Wolfgang Jacobeit, »Wissenschaftliche Mitteilungen der Deutschen Historiker-Gesellschaft«, 1972/I-III, str. 64. i d.*

klase i ranoga prodornoga građanstva ubrzo se počela sve više oslanjati na tiskani tekst. Osvrnemo li se preko granica njemačke i evropske kulture, naći ćemo velika područja visoko razvijene poezije koja je izrasla na tlu antagonističkih i diferenciranih klasnih odnosa i prenosila se stoljećima a da nikad nije bila pismeno fiksirana.⁴⁰

Gledano historijski, usmena i pamćena tradicija nije, dakle, bila karakteristična samo za folklor. Kao jedini ili najčešći način tradicije ona odgovara određenom kulturnom stupnju, koji, općenito uzevši, pripada jednome ranijem stupnju razvoja ljudskog društva. Usmena i pamćena tradicija održala se i prevladavala vrlo dugo, i to prije svega u radnim slojevima izrabljivanog naroda, što je bilo uvjetovano ekonomsko-socijalnim odnosima, te odgovarajućim načinom života i duhovnokulturnim mogućnostima tih klasa i slojeva u raznim periodima antagonističkoga klasnog društva. Usmeni oblik prenošenja prema pamćenju prevladava tamo gdje nepismenost obuhvaća veći dio stanovništva, odnosno gdje su vještine pisanja i čitanja vrlo slabo ili nikako razvijene. Stoga je takav oblik bio karakterističan za narodno pjesništvo seljaka a u velikoj mjeri i nižih, obrtničkih i plebejskih gradskih slojeva u doba feudalizma. Za dijelove izrabljivanih radnih masa, kao što su rani proletarijat i, prije svega, siromašno seosko stanovništvo, usmena je komunikacija barem djelomično držala svoje kulturno značenje sve do potpunog razvoja kapitalističkog društvenog uređenja.⁴¹ Prenošnje kulturnih dobara usmeno i pamćenjem sve do danas nije sasvim istisnuto.⁴² Pripovijetke, vicevi, pjesme i nadalje se prenose u direktnom usmenom kontaktu. No nema sumnje da taj oblik tradicije sve više gubi na značenju u usporedbi s drugim medijima,⁴³ koji po svom načinu djelovanja i svojoj funkciji predstavljaju — kao što je već pokazano — jedan drugi oblik komunikacije.⁴⁴

Usmena direktna komunikacija koja se zasniva na pamćenju kao p r e v l a d a v a j u ć i oblik tradicije time je historijska pojava. Nužno je, dakle, uočiti upravo ovu razliku: postoji li još uvijek usmena i pamćena tradicija pored ostalih danas sve moćnijih komunikacijskih oblika i sredstava, ili je ona oblik prenošenja kulturnih iskustava i dobara koji prevladava samo u određenom vremenu, gdje je opet ograničena na određene socijalne klase i slojeve. Shva-

⁴⁰ Danckert, *Das Volkslied im Abendland*, n. d., str. 16—17; Erich Seemann i Walter Wiora, *Volkslied*, u: *Deutsche Philologie im Aufriss*, ur. Wolfgang Stammier, 2. izd., sv. 2, Berlin—Bielefeld—München 1960, str. 360.

⁴¹ *Deutsche Volksdichtung. Eine Einführung*, Autorenkollektiv unter Leitung von Hermann Strobach, Leipzig 1979, str. 8. (= Reclams Universal-Bibliothek, sv. 782; isto izd. Röderberg—Taschenbuch, sv. 82, Frankfurt am Main).

⁴² Vidi npr. Maja Bošković-Stulli, *Zeitungen, Fernsehen, mündliches Erzählen in der Stadt Zagreb*, u: »Fabula«, 20, 1979, str. 8—17, s daljim bibliografskim podacima.

⁴³ Bausinger, *Formen der »Volks poesie«*, n. d., str. 256, tvrdi također da usmena tradicija pristaje »u najnovije doba tek uz mali broj pjesama i putova tradicije«.

⁴⁴ Čak i Klusen, *Situation des Singens*, n. d., str. 50, dolazi do zaključka da »tehnički mediji poput radija, magnetofonske vrpce, gramofonske ploče ili televizije... u prenošenju pjesama imaju jednako tako malu ulogu kao i pjesmarice«.

ćanja koja negiraju tu temeljnu razliku⁴⁵ nužno vode do nehistorijskih zaključaka i teza. »Duboke promjene od doba basmi pa sve do tehničkog doba jedva da se uzimaju u obzir«. ⁴⁶ Jednostavno nije ispravno ponašati se kao da današnje doba sa svojim sve razvijenijim tehničkim medijima nije iz temelja preobrazilo i način komunikacije kulturnih dobara, te da usmena tradicija djeluje i dalje jednako kao i nekad. Jedino ako uzmemo u obzir mjesto i značenje što ga ima određeni oblik komunikacije u cjelokupnom društvenom sklopu kulture povijesnih epoha i određenih klasa i slojeva, moći ćemo ukazati na povijesne preobražaje.

Takvi su se preobražaji zbivali u povijesti narodne tradicije sve od vremena u koja sežu naša svjedočanstva o njima. Tako, npr., podaci iz 15. i ranog 16. stoljeća, kada se javljaju prva učestala povijesna svjedočanstva o tradiciji njemačkog narodnog pjesništva, pokazuju da je u to vrijeme usmena i pamćena tradicija — dakle, pjesme, pripovijetke, jezično blago kao i životna iskustva izražena u raznim jezično-poetskim oblicima — činila najvažniji dio duhovne kulture naroda na selu i nižih gradskih slojeva. Nasuprot tome, već u to doba u kulturu srednjih gradskih slojeva, prije svega cehovskih majstora i sitnijih trgovaca, pored spomenute usmene tradicije ulaze i literarni sadržaji i oblici (npr. u tzv. Meistersangu). Kako već u 16. stoljeću pismenost naglo raste, najprije u srednjim, zatim i u nižim gradskim slojevima, a od 19. stoljeća konačno i među seoskim stanovništvom, usmeno i pamćenjem prenošene vrste narodnog pjesništva imaju sve manje udjela u duhovnoj kulturi tih ljudi, a njihovo mjesto postupno zauzima raznovrsno literarno štivo najrazličitijeg porijekla. Moderni se tehnički mediji priključuju pisanim oblicima komunikacije da bi zajedno odlučno utjecali na stupanj i karakter društveno-kulturne komunikacije.

S obzirom na opći društveni položaj i kulturno značenje direktnu usmenu komunikaciju na temelju pamćenja valja stoga promatrati kao kulturnopovijesnu pojavu uvjetovanu ekonomsko-socijalnim odnosima, stanjem obrazovanja te razvijenosti proizvodnih snaga i čovjekova vladanja prirodom u danom povijesnom razdoblju. Učinimo li je primarnim kriterijem za određivanje folklor, tada, kao prvo, za prošla razdoblja ne možemo razgraničiti folklor od ostalih kulturnih pojava,⁴⁷ i drugo, time smo nužno folklor ograničili na onaj povijesni period u kojemu je taj kriterij tipičan oblik pojavljivanja folklor. U tom slučaju folklor u svome primarnom načinu postojanja⁴⁸ karakterističan

⁴⁵ Tu razliku negiraju neki znanstvenici kada u usmenu tradiciju kao »njene nove mogućnosti« uvode »gramofonske ploče, radio, magnetofonske vrpce i televiziju«, te zaključuju da »usmena tradicija ... još i danas moćno traje, jedva nešto ograničena, kao osnovna količina popijevki što su u opticaju u amaterskom pjevanju«. (Klusen, Über orale Tradition, n. d., str. 852; također Dietz-Rüdiger Moser, Kritik der oralen Tradition, u: »Studia Fennica«, 20, Helsinki 1976, str. 219). Vidi i bilj. 44.

⁴⁶ Walter Wiora, Zur Fundierung allgemeiner Thesen über das »Volkslied« durch historische Untersuchungen, u: »Jahrbuch für Volksliedforschung«, 14, 1969, str. 5.

⁴⁷ I za sadašnje bi se doba javile poteškoće, npr. pitanjem valja li sve viceve koji su u opticaju smatrati sastavnim dijelom folklor.

⁴⁸ O nasljednoj funkciji folklor, problemu nasljedstva i tezi o »drugoj egzistenciji« itd. ovdje nećemo raspravljati. Članak o tome bit će objavljen u »Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte«, 10, 1982.

je samo za određeni stupanj povijesnog razvoja, shvaćen je kao fenomen koji nestaje ili je već nestao, te danas nalazimo još samo njegove ostatke na periferiji glavne linije kulturnog razvoja.

Dalje više, naravno, ne možemo odlagati pitanje kako definirati pojam folklor a uopće. Razni znanstvenici u raznim zemljama upotrebljavaju taj pojam u različitim značenjima. Ponekad on obuhvaća čitavo područje narodne tradicije,⁴⁹ a ponekad samo njen jezično-glazbeni (»umjetnički«) dio. Kao što je poznato,⁵⁰ pojam je stvoren sredinom 19. stoljeća da bi, oslanjajući se na arhaičnu nijansu u značenju, koju je njegovim sastavnim dijelovima folk i lore pribavila romantička književnost, označio duhovnu tradiciju i osobitost »puka, naroda«; pojam folklor obuhvaćao bi »manners and customs, observances, superstitions, ballads and proverbs«, objašnjavao je tvorac tog pojma William John Thoms.⁵¹ Jezične »umjetničke« tvorevine ovdje se spominju tek na posljednjem mjestu. No naglašena je opreka prema literarnoj kulturi: »It is more a Lore than a Literature... Folk-Lore — the Lore of the People.«⁵²

Većina znanstvenika upotrebljava pojam folklor upravo u tom »srednjem« opsegu značenja, koji obuhvaća navike i običaje, vjerovanja, način mišljenja, jezičnu i glazbenu tradiciju, dakle tzv. duhovnu kulturu.⁵³ Ta su kulturna očitovanja i danas, nakon preobražaja u komunikaciji, i nadalje djelomice relevantna, ali su u drugačijim komunikacijskim uvjetima pretrpjela neke promjene. Te promjene pogađaju sva folklorna dobra, a možda najdublje ona jezično-glazbena. One se ne očituju samo u izmijenjenom načinu prenošenja nego prije svega u novim mogućnostima i oblicima kulturno-umjetničke djelatnosti, i to i u produkciji i u recepciji.⁵⁴ Stoga načine prenošenja, a pogotovo tako specifičan kao direktnu usmenu komunikaciju prema pamćenju, valja smatrati tek sekundarnim obilježjem folklor a. Folkloristici zasigurno i nadalje ostaje važnom zadaćom da prati i istražuje dalji život tradicijskih načina prenošenja, kakav je usmena tradicija u izmijenjenim uvjetima sadašnjih društveno-kulturnih odnosa. No svoja će istraživanja morati protegnuti i na nove načine i oblike kulturno-umjetničke amaterske djelatnosti i na one navike i običaje, predodžbe i načine mišljenja koji karakteriziraju suvremeni način života i tvore nove tradicije.

⁴⁹ Usp. Bausinger, *Formen der »Volks poesie«*, n. d., str. 38.

⁵⁰ Vidi Gustav Kossinna, *Folklore*, u: »Zeitschrift des Vereins für Volkskunde«, 6, 1896, str. 188—192; Fritz Willy Schulze, *Folklore. Zur Ableitung der Vorgeschichte einer Wissenschaftsbezeichnung*, Halle (Saale) 1949. (= *Hallische Monographien* 10).

⁵¹ Citat naveden prema Kossinna, n. d., str. 190. Herderove predodžbe o narodnoj poeziji i tradiciji mnogo su bliže tom shvaćanju nego većina kasnijih definicija njemačkih pojmova »narodna pjesma« i »narodno pjesništvo«. Vidi o tome: Hermann Strobach, *Herders Volksliedbegriff*, u: »Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte«, N. F. 6, 1978, str. 9—55.

⁵² Kossinna, n. d., str. 190.

⁵³ Bausinger, n. d., str. 39.

⁵⁴ Opširnije u *Deutsche Volksdichtung. Eine Einführung*, n. d., str. 22. i d.; *Geschichte der deutschen Volksdichtung*, ur. Hermann Strobach, Berlin 1980.

Pritom valja svakako uzeti u obzir historijsku promjenljivost, te socijalno-kulturnu, funkcionalnu i estetičku slojevitost kao opće oblike u kojima se pojavljuju sve tradicije i sva dobra narodne kulture. Povijesni preobražaji i slojevitost⁵⁵ karakterizirali su također i historijski folklor. Tako je, na primjer, narodno pjesništvo nekog razdoblja i svake društvene klase i sloja oduvijek — ili barem otkada postoje direktni izvori o tome — bilo nadasve složena pojava. Sezalo je od vezanih običajnih pjesama pa sve do zabavnih pripovijedaka, pjesama, izreka itd., obuhvaćalo je djela najrazličitijih sadržajnih ili estetičkih zahtjeva, te pjesme pjevane pojedinačno⁵⁶ ili u grupi. Stoga neće biti od velike koristi ako se prvenstveno budemo usredotočili na diskusiju o pojmovima i o zamjenjivanju zastarjelih termina, koji su već posvuda u općoj jezičnoj upotrebi. Uvijek je mnogo plodnija ona diskusija koja nastoji precizno odrediti sadržaj naših znanstvenih termina kakav bi prihvatila većina stručnjaka — ne zanemarujući, naravno, različite nacionalne i regionalne razvojne putove i oblike. Takva bi diskusija, uzimajući u obzir današnje izmijenjene uvjete, koji se i nadalje ubrzano mijenjaju, tragala za određenjima koja ne bi sputavala pažnju stručnjaka usmjeravajući je, prije svega pri analizi suvremenih procesa, na tradicionalne oblike ili tek na pojedine momente i funkcije, nego bi mogla obuhvatiti i dalje razvojne tokove, nove mogućnosti i pojave.

Prevela s njemačkog M. Häusler

⁵⁵ Vrlo zanimljivo istraživanje o funkcionalnoj slojevitosti pjevanja balada provela je Nives Ritig-Beljak, *Einige Bemerkungen zur gesellschaftlichen Funktion der überlieferten Erzähllieder in Slawonien*, u: 9. Arbeitstagung über Fragen des Typenindex der europäischen Volksballaden vom 21.—23. 8. 1978 in Esztergom / Ungarn, Tagungsprotokoll, Budapest 1979, str. 103—109.

⁵⁶ Stoga ako npr. zamijenimo pojam »narodna pjesma« terminom »grupna pjesma« (termin nastao na temelju pogrešno shvaćene Herderove interpretacije), nećemo dobiti precizniji već jedino uži naziv: Ernst Klusen, *Das Gruppenlied als Gegenstand*, u: »Jahrbuch für Volksliedforschung«, 12, 1967, str. 21—41; Klusen, *Volkslied. Fund und Erfindung*, Köln 1969. Pjesma ne živi samo u grupi, ni danas niti je ikada ranije živjela samo u tom obliku. Martha Bringemeier, *Gemeinschaft und Volkslied*, n. d., koja je istraživala zajedničko, »grupno« pjevanje, zaključuje: »Pored takva zajedničkog pjevanja pojedinci su, naravno, mnogo češće pjevali sami«. (str. 103, usp. i str. 95) Slično koncipirano istraživanje dovelo je Fritz Spiesera do jednakog zaključka. Vidi: *Das Leben des Volksliedes im Rahmen eines Lothringer Dorfes*, Bühl—Baden 1934, i druge monografije. Čak i sâm Klusen dopušta da »pjevanje za sebe« zauzima važno mjesto: *Fund und Erfindung*, n. d., str. 11. i d., 13, 25, te u njegovoj studiji *Zur Situation des Singens*, n. d., str. 17.